

نشریه ادبیات تطبیقی (علمی-پژوهشی)
دانشکده ادبیات و علوم انسانی- دانشگاه شهید باهنر کرمان
دوره جدید، سال اول، شماره ۲، بهار ۱۳۸۹

بهار و شوقی در گذرگاه مفاهیم و معانی*

دکتر مهدی ممتحن
دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد جیرفت

چکیده

بررسی آثار و احوال مرحوم ملک الشعراء بهار، شاعر پر آوازه و معاصر ایران و نگاهی به قالب ها و مضامین شعر او، همچنین، تعیین جایگاه بهار در ادبیات معاصر ایران و نقش او در پیشبرد ادب فارسی، به ویژه شعر فارسی و از سوی دیگر، بررسی زندگی و آثار احمد شوقی، شاعر بلند آوازه معاصر مصری و مشخص کردن جایگاه او در ادبیات معاصر عرب و مصر، از جمله مواردی هستند که نگارنده در این مختصر به شیوه مرسوم در ادبیات تطبیقی به بررسی آن ها می پردازد و در پایان نتایج حاصل از این مقایسه را در عباراتی چند بیان می نماید. در این راستا توجه به وجوه تشابه و افتراق در آثار این دو شاعر جایگاه ویژه ای دارد.

واژگان کلیدی

ملک الشعراء بهار، امیر الشعراء احمد شوقی، وطن پرستی، قصیده، تأثیر و تأثر.

*
تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۳/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۲/۱۵
نشانی پست الکترونیک نویسنده: Dr.momtahn@gmail.com

۱- زندگینامه بهار

ملک الشعراى بهار شاعر معاصر قرن سیزدهم، در مشهد مقدس به دنیا آمد، وی از شاگردان ادیب نیشابوری بود. عربی و فارسی را در مدرسه نواب فرا گرفت، از نوجوانی ذوق شعری در او شکوفا شد، در ابتدا سعی می کرد که از سبک حافظ شیراز بهره گیرد و ابیاتی این چنین می سرود:

کنون که سبزه مزین نموده صحرا را رسیده مژده گل بلبلان شیدا را
به باغ اگر نگری یار سرو بالا را صبا به لطف بگو آن غزال رعنا را

که سر به کوه و بیابان تو داده‌ای ما را

(دیوان بهار، ۱۳۸۰: ۷۹)

پدرش سعی می کرد او را از شعر سرودن منع کند، زیرا می دانست که شاعری در آمدی ندارد، ولی استعداد و توانایی او در شعر سرودن بسیار قوی بود. وی همیشه از رقیبان خود می نالید، گاهی او را در محاصره ادبی قرار می دادند و از او می خواستند که اشعاری با مضمون های خاص بسراید، مثلاً (از نمک و چنار و چراغ) و او در بدیهه چنین می گفت:

با خرقه تسبیح مرا دید چو یار گفتا ز چراغ زهد ناید آنوار
کس شهد ندیده است در کان نمک کس میوه نچیده است از شاخ چنار

(دیوان بهار، ۱۳۸۰، ج ۱: ۵۱۳)

بار دیگر واژگانی مانند (آینه- آره- کفش- غوره) را از وی می خواستند که فی البداهه چنین می گفت:

چون آینه نور خیز گشتی، أحسنت چون آره به خلق تیز گشتی، أحسنت
در کفش ادیبان جهان کردی پای غوره نشده مویز گشتی، أحسنت

(همان - ج ۱- ۲۷)

بهار بنا به قول خودش از هفت سالگی شعر می گفته، چرا که در آن زمان به خواندن شاهنامه؛ کتاب صد کلمه و کتاب منظوم رشید و طوطا مشغول بود و قریحه شعری او از آن زمان شروع شد که این بیت را سرود و مورد تشویق پدر قرار گرفت:

تہمتن بیوشید بیر بیان بیامد به میدان چو شیر ژیان

(همان - مقدمه - ۲۴)

در چهارده سالگی سعی کرد با سرودن اشعاری شیوا، از شعراى قدیم تقلید کند.

دلبر از ره بنما تا به ملامت بروم از کوی تو با شور قیامت بروم
ورنه زین ره به خدا گر به ندامت بروم تو میندار کزین در به ملامت بروم
دلم اینجاست بده تا به سلامت بروم

(همان - مقدمه - ج ۱ - ۲۵)

بهار لقب ملک الشعرائی را که از عناوین مهم پدرش بود، به ارث بُرد و در سال ۱۲۸۰ ش در سنین نوجوانی بنا بر تقاضای پدرش، بهار به لقب (ثقة الکتاب) کتابخانه آستان قدس رضوی مفتخر شد (همان، مقدمه، ۲۵).

۲- دوران سیاسی ملک الشعرای بهار

دوران زندگی بهار انباشته از ماجراهای سیاسی بسیاری بود و با روحیه پرشور و حساس و وطن پرستی او هرگز همسو نبود، شرایط حاکم بر این دوران او را واداشت تا مقالاتی تند و اشعاری انقلابی جهت شورانیدن مردم بسراید و پادشاه زمان خود را نکوهش کند که همگی در روزنامه‌های مشهد به چاپ می رسید. از آن اشعار شعری است با این عنوان:

باشه ایران ز آزادی سخن گفتن خطاست کار ایران با خدا است
مذهب شاهنشاه ایران ز مذهب ها جدا است کار ایران با خدا است

(همان، مقدمه، ج ۱: ۲۸)

ملک الشعرای بهار از زمان فتح تهران به بعد، به نویسندگی در جراید ملی با نگارش مقالات سیاسی، اجتماعی مشغول شد. بارها وی را روانه زندان کردند و سپس آزاد شد، ولی از نگارش باز نایستاد. وی از این دوران تلخ چنین می نویسد:

«چند سال درباره این روزگار چانه زده و قملفرسایی کردم، مضرات هرج و مرج فکری و ضعیف کردن رجال مملکت را با چشم دیدم.» بهار با مخالفان جمهوری هم گام بوده و در سال ۱۳۰۳ هـ.ش - در مخالفت با جمهوری، مسقط معروفی سرود بدین مضمون:

جمهوری سردار سپه مایه ننگ است این صحبت اصلاح وطن نیست که جنگ است

(همان - مقدمه - ج ۱: ۲۲)

از سال ۱۳۰۷ هـ. ش ملک الشعرای بهار خانه نشین و منزوی شد. در این زمان دنباله مطالعات و تحقیقات ادبی گذشته را ادامه داد و بنا بر دعوت وزارت معارف به تدریس تاریخ ادبیات پیش از اسلام در مدرسه «دارالمعلمین عالی» مشغول شد.

۳- بهار و شخصیت فرهنگی و ادبی او

ملک الشعراء بهار به نوعی خاص از ادبیات گرایش نداشت، چرا که او شاعر، روزنامه نگار، مترجم، محقق، تاریخ نویس و یک منتقد سیاسی بود که در تمام مراحل ادبی کار کرده بود و در هر نوع شعر با هر سبک ممکن ذوق خود را آزمایش نموده بود. وی در قصیده، غزل، قطعه، رباعی، مثنوی، لطایف، مسمط، توشیح و دیگر انواع شعر به صورت هنری شعر می سرود و از طرفی، در نشر کارهای بسیار انجام داده بود که قابل توجه است.

او شاعر سیاست، وطن پرستی و مذهب بود. قصاید او در مدح پیامبر گرامی و امامان و اهل بیت گواهی بر این ادعاست. وی سعی کرد خود را از یکرنگی در شعر، مانند دیگر شعراء قبل از خود رها سازد. استاد سعید نفیسی درباره او چنین گوید:

بهار بزرگترین و شجاعترین شاعر قرن معاصر است که توانست در شعر پارسی و شعر عربی سرآمد شعراء هم عصر خود باشد. وی توانست از سبک دیگر شعراء قبل از خود بهره گیرد و تصاویر جدیدی را در ادب پارسی بگشاید. بهار و کارهای او برای همیشه در تاریخ ادبی جاودانه خواهد ماند (نفیسی، ۱۳۳۰: ۱۵).

۴- آثار بهار

آثار بسیاری از بهار به جا مانده که از میان آنها دیوان شعری در دو جلد، و کتاب سبک شناسی او در سه مجلد، تاریخ احزاب سیاسی در دو مجلد، مقالات ادبی و اجتماعی و سیاسی بهار که در روزنامه ها و مجلات با نام بهار و ادب سیاسی نشر شده و ترجمه چند متن از زبان پهلوی به فارسی و تصحیح کتب تاریخ سیستان و مجمل التواریخ و القصص و جامع التواریخ و لوامع الروایات و ترجمه تاریخ طبری را می توان نام برد (دیوان، مقدمه، ج ۱: ۳۹).

۵- موضوع های شعر بهار و شوقی

شعر بهار به دلیل اشرافی که او بر علوم اسلامی و ادبی داشت، آکنده از موضوعات متنوع و گوناگون است. از مهمترین موضوع های شعر بهار می توان به محورهایی از قبیل مضامین اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، دینی، قرآنی، مدحی، وطن دوستی، انسان دوستی و ... اشاره کرد که در جای جای اشعار و دیوان او به چشم می خورند (دیوان بهار، ۱۳۸۰: صفحات متعدد). و جالب اینکه

تقریباً همین موضوعات در شعرهای احمد شوقی نیز به چشم می خورد، گرچه مدح در دیوان شوقی جایگاه وسیعتری دارد، بویژه مدح نبی اکرم (شوقی، ۱۹۸۶ : صفحات متعدد).

۶- سبک شعری ملک الشعراء بهار

بهار در آغاز، اشعار خود را از سبک شعرای قدیم اقتباس می کرد. موضوعات شعری او غالباً مدح و مرثیه است که در مدح، مظفرالدین شاه قاجار و یا مدح پیامبر گرامی و امامان و تاج گذاری پادشاهان بود. برای مثال می توان یکی از غزل های او را که از سبک امیر معزی تأثیر گرفته، نام برد. این غزل اینگونه آغاز می شود:

داده ام دل تا مرا یک بوسه آن دلبر دهد	ور دل دیگر دهم او بوسه دیگر دهد
چون مرا نبود دلی دیگر، دهم جان تا مگر	بوسه دیگر مرا ز آن لعل جان پرور دهد
گر نه او گوهر فروش است، از لب و دندان چرا	گه مرا مرجان فروشد، گه مرا گوهر دهد
چشم او با خنجر مژگان بریزد خون خلق	در کف مستی چنین، یارب که این خنجر دهد؟
گر معزی دیده بود این شعر من کی گفته بود	چیست آن آبی که او را گونه آذر دهد؟

(دیوان، ج ۱، ۱۶۵-۱۶۶)

و بالاخره می توان گفت بهار با توجه به بهره گیری از سبک خراسانی و عراقی، خود نیز نوآوری های خاصی در شعر ایجاد می کرد که با کلمات و تصاویر جدیدی خودنمایی می کرد.

وی از رودکی و منوچهری در سرودن قصاید پیروی می کرد و در غزل سرایی راه و روش حافظ و سعدی را پیشه خود ساخت، ولی توانست در لابلای اشعار خود استعارات و الفاظ و معانی تازه و نو را به شعر فارسی وارد نماید. وی در این سبک شعر گفتن منحصر به فرد بود و پل ارتباطی میان قدیم و جدید می باشد.

او به سبک خراسانی قصیده ای در مدح فردوسی چنین سروده است:

آنچه کوروش کرد و دارا، آنچه زردتشت مهین	زنده گشت از همت فردوسی سحر آفرین
تازه گشت از طبع حکمت زای فردوسی به دهر	آنچه کردند آن بزرگان در جهان از داد و دین
نام ایران رفته بود از یاد، تاتازی و ترک	ترک سازی را برون راندند، لاشه از کمین
شد درفش کاویانی باز برپا تا کشید	این سوار پارسی رخس فصاحت زیر زین

نامه شاهان به دست موبدان آماده گشت و زبزرگان خراسان یافت پیوندی چنین

(همان- ج ۱: ۵۷۵)

اما در سبک جدید به توصیف شهرهای ایران و وسایل مدرن آن روز از قبیل هواپیما و دیگر وسایل حمل و نقل می پردازد که در نوع خود بی مانند است. به عنوان مثال به ابیات زیر توجه فرمایید:

غرغری طیاره آمد از هوا	شد هوا از غرغر او پُر صدا
گوش ما از غرغر او گشت پر	غرّ و غرّ و غرّ و غرّ و غرّ
پر زند طیاره های بی شمار	تا نماید دشمنان را سنگسار
چون شود طیاره از میدان بلند	می نماید بیرق ایران بلند

(همان، ج ۲: ۵۹۵)

او در محور تازه ای متفاوت با شعر پیشینیان، اشعاری سروده که بر خلاف دیگر اوزان است، مانند:

خوشافصل بهاران	کنار جویباران
گهی آفتاب روشن	گهی نم نم باران
چه تابستان قشنگه	هوا فیروزه رنگه
کنار بند در بند	آدم دلش می شنگه
زمستان برف باره	هو از ابر تازه
برای درس خوانشدن	آدم بی اختیاره

(همان، ج ۱: ۵۹۴)

و اشعار و طنز و رباعی های محلی و لهجه های گوناگون از دیگر سروده های او است، مانند:

روی ماهت ره بین تا عشقمه باور کنی رنگ زردم ره بین تا جورته کمتر کنی

(همان: ۵۹۰)

بهار آنگونه که گفته شد، در غزل سرایی غالباً سبک و شیوه حافظ را پیش می گیرد و غزل هایی به روش او می سراید که هم قافیه و هم وزن است، مانند این غزل حافظ که فرماید:

هاتفی از گوشه میخانه دوش گفت بیخشد گنه می بنوش

عفو الهی بکنند کار خویش
مژده رحمت برساند سروش
لطف خدا بیشتر از جرم ماست
نکته سربسته چه دانی؟ خموش
این خرد خام به میخانه بر
تا می لعل آوردش خون به جوش
(حافظ، هروی، ج ۲، غزل ۲۸۵)

و بهار با بهره گیری از این سبک غزل، چنین فرماید:
در گوش دارم این سخن از پیر می فروش
کای طفل بر نصیحت پیران بدار گوش
خواهی که خنده ساز کنی چون قرابه خند
خواهی که باده نوش کنی چون پیاله نوش
کان یک هزار خنده نموده است و دیده تر
وین یک هزار جرعه کشیده است و لب خموش
گر دین و عقل نیست مرا، زاهدان مخند
ورتاب و هوش نیست مرا ناصحا مجوش
(دیوان، ج ۲، غزل ۴۱۵)

۷- قطعه های شعری بهار

بهار در سرودن قطعات شعری بسیار ورزیده و هنرمند است و در حکمت و
پند و اندرز سرآمد و در این مورد قطعات بسیاری دارد، من جمله قطعه پند و
اندرز وی در مورد (فرزند) و یا دانا و جاهل:
گرت اندر صفت جن و ملک هیچ شک است
بین به نادان و خردمند که جن و ملک است
مردم نادان بر خاک بمانند چون دیو
و آن که آموخت خرد همچو ملک بر فلک است
از پی مردم عالم همه جا عائله ها است
مردم جاهل، در عائله خویش شک است
درد بی علمی دردی است که درمانش نیست
شاخ نادانی شاخی است که بارش خسک است

(دیوان، ج ۲: ۴۳۸)

از جمله هنرمندی های او تصنیفی است در قالب مستزاد، آنجا که می فرماید:
مرغ سحر ناله سر کن
داغ مرا تازه تر کن
ز آه شرر بار این قفس را
بر شکن و زیر و زبر کن

بلبل پربسته ز کنج قفس در آ نغمه آزادی نوع بشر سرا

(دیوان، ج ۲: ۵۶۸)

این تصنیف نقل محافل ادبی آن روز گردید و بعدها به عنوان سرود وطنی اجرا گردید.

۸- امیر الشعراء شوقی

شوقی در سال ۱۸۶۸ در مصر به دنیا آمد، در سال ۱۸۸۵ به دانشکده حقوق راه یافت و در سن هفده سالگی نخستین مجموعه شعری خود را در مدح توفیق خدیوی سرود. وی زبان فرانسوی و ترکی را آموخت و با سفر به فرانسه و آشنا شدن با ادبیات فرانسه، از نمایشنامه‌های نویسندگان فرانسوی و ادبیات هوگو و لامارتین و موسه و لافونتین آگاهی پیدا کرد، سپس در سمینار برگزار شده در سوئیس شرکت کرد. وی پس از اندک زمانی با شروع جنگ جهانی اول و تغییر حکومت مصر، به اندلس تبعید شد. در آنجا بود که قصاید خود را به نام اندلسیات سرود، که از سبک بحتری و شریف رضی و توشیحات شعرای اندلس بهره می گرفت. در سال ۱۹۲۰ به مصر بازگشت و در آن هنگام تاگور، شاعر بلند آوازه هند با او دیداری داشت. قصایدش در آوازه‌ها و تصنیف‌های خوانندگان مورد بهره برداری قرار گرفت. نخستین دیوان وی به سال ۱۹۲۷ به چاپ رسید و نمایشنامه‌های بسیاری را به نظم در آورد، مانند نمایشنامه قیس و لیلی، و کلتوپاترا تا اینکه سرانجام در سال ۱۹۳۲ زندگی را با مشقت بسیار بدرود گفت. از مهمترین اشعار او شوقیات در چهار جلد و همچنین، داستان‌های نثری او با نام (بازارهای زر) را می توان نام برد. (الحاوی، ۱۹۸۳، شوقی، ج ۱-۷).

شوقی ضیف درباره احمد شوقی چنین می نویسد: شوقی برای خود شعر نمی گفت، بلکه برای دیگران شاعری می کرد (شوقی ضیف، ۱۹۸۶: ۴۲).

۹- فرهنگ شوقی

اصولاً شوقی همان فرهنگی را دنبال می کرد که شعرای پیش از او دنبال می کردند، مانند ابی فراس حمدانی و ابی العلاء معری و ابی العتاهیه و متنبی. در نثر از جاحظ نویسنده بزرگ عرب پیروی می کرده، و از دیگر نثر نویسان مانند المبرّد نویسنده کتاب الکامل، و ابوبکر قالی و الأغانی اصفهانی بهره فراوان برد. طه حسین درباره وی چنین می گوید «شوقی کان مثقفاً یحب الثقافة و یشتد فی طلبها و التزوّد و تبین أثر ذلک حین تتناول شخصيته الشعرية و تتعرف علی فنه الشعری من خلال ثقافته الأوربية و مکانتها فی مقام الثقافة العربية». (طه حسین: ۱۶۴).

۱۰- شخصیت ادبی شوقی

شخصیت وی از عوامل بسیاری شکل گرفته، اندیشه های متضاد، بسیار در آن دیده می شود. وی همیشه در برابر بزرگانی مانند متنبی جبهه می گیرد و چنین می گوید:

و من كان مثلي أحمد الوقت لم تجز عليه و لو من مثلك الصدقات
و لي ذرراً الأخلاق في المدح والهوى و للمتنبى ذرة و حصة
سلامي عن هذا المقام مقصراً عليك سلام الله و البركات

(شوقیات، ج ۱: ۹۷)

(أحمد شوقی، ج ۴: ۸۵)

او شعر خود را تمامی مروارید و شعر متنبی را شن و ماسه می داند و خود را برتر از او می داند، و این تضاد فکری غالباً در اشعار او نمایان است.

از طرفی دیگر، با بهره گیری از مفاهیم متنبی و ابوتام و ویژگی های شعر آنان را در قصاید نهج البرده و در همزیه نبویه و تولد پیامبر گرامی کاملاً آشکار می کند و چنین می سراید:

ريم على القاع بين البان و العلم أحل سفك دمي في الأشهر الحرم
صلاح أمرک للأخلاق مرجعه فقوم النفس بالأخلاق تستقم
محمد صفوة الباری و رحمته و بقیة الله من خلق و من نسمة

(دیوان، ج ۱: ۱۹۰)

۱۱- ویژگی های اخلاقی شوقی

وی در اثر کوچکترین حادثه آزرده خاطر می گشت، سریع خشمگین می شد و به راحتی از خشم خود گذشت می کرد. عزیزترین دوستان نزد وی «محبوب ثابت بود» (محفوظ أحمد: ۷۷). وفاداری در او کمتر به چشم می خورد و غالباً در برابر دیگران تعهد خاصی نداشت و به قولی که می داد، هرگز وفا نمی کرد و این جزو ویژگی های متناقض در اخلاق و رفتار او بود.

۱۲- وجوه تشابه و افتراق

بهار و شوقی با اختلاف بیست سال پا به عرصه وجود گذاشتند، امیر الشعرا شوقی در سال ۱۸۶۸ و ملک الشعرا بهار در سال ۱۸۸۶ میلادی به دنیا آمدند. هر دو در دوره های سخت استعمار و فقر و فساد، زندگی خود را آغاز کردند، هر دو در مسایل علمی قدم های مثبتی برداشتند و به نظر می رسد که مرحوم ملک

الشعرای بهار، احمد شوقی را می شناخته و شاید هم ملک الشعرا تحت تاثیر اندیشه های او قرار گرفته باشد.

در عصر هر دو، کشورشان تحت استعمار انگلیس بود و اشعاری بدین مناسبت می سرایند و انگلیس را محکوم می کنند. هر دو در مجلس شورای ملی کشورشان نماینده بودند و در سیاست خود شکست خوردند، موضوعی که در اشعار آنها تأثیر نهاده بود. ملک الشعرای بهار به عنوان یک سیاستمدار مسلمان مردم را با سروده های خود به قیام فرا می خواند و در مدح پیامبر و امامان می کوشید. عشق به وطن او را مردی سرسخت جلوه می داد. از توصیف و دیگر اغراض شعری دریغ نمی کرد، و این اندیشه شعر او را جزو اشعار شعرای متعهد قرار داده است و در سرودن اشعار تند و در برابر استعمار انگلیس و روس ایستادگی می کرد که شایسته است نمونه ای از آن را بررسی کنیم.

از طرفی دیگر امیر الشعراء شوقی علی رغم آنکه نسبت به اکثر پادشاهان عصر خود وفادار بود و آنها را مدح می کرد، ولی در برابر استعمار انگلیس و اشغال کشورش همانند بهار ایستادگی می کرد و قصایدی بدین منظور سرود و به همین دلیل به عنوان شاعر ملی مصر شناخته شد. او در وصف وطن و نجات مردم مصر از یوغ استعمار قصاید فراوانی سروده است. همانند بهار مقالات متعددی در مجلات و روزنامه های آن روز مصر تحریر نمود. شوقی شاعر فیلسوفی نبود، وی شاعری با احساس بود که مدحیات و وصفیات و وطنیاتش از اعماق وجودش شعله می کشیدند (امین مقدسی، ۱۳۸۷: ۱۴۰).

۱۳- اشعار مدحی بهار و احمد شوقی

شوقی در مدح از سبک قدما بهره می گیرد و بحتری و ابوتمام و متنبی را الگوی خود قرار می دهد، آنگونه که بهار الگوی خود را مسعود سعد سلمان و عنصری و دقیقی قرار می دهد. به عنوان مثال، شوقی در مدح سلطان عبدالحمید قصیده ای سروده و تلاش نموده تا او را به عنوان چهره ای سرشناس معرفی نماید:

هل كلام العباد في الشمس إلا	أنها الشمس لیس فیها كلام
و مكان الامام اعلى ولكن	بأحاديثه يتيه الأنام
ايه عبدالحميد، جل زمان	انت فيه خليفة و إمام
صدق الخلق، أنت هذا و هذا	يا عظيمأ ماجازه إعظام
ما توجت بالخلافة حتى	توج البائسون و الأيتام

وإلى السيد الخليفة نشكو
وارعاً مصراً ولم تزل خيراً راعٍ
جورَ دهرٍ أحراره ظلام
فلها بالذي أرتكك زمام
والززم البدر ايها التمام

(شوقیات، ج: ۱: ۲۴۰)

اما مرحوم بهار قصیده خود را درباره عبدالحمید به هنگام سقوط او از تخت سلطنت می سراید، او در این قصیده ملّت عثمانی را به جهت قیام علیه ستم مدح کرده و سلطان عثمانی را هجو نموده است:

أى ملت عثمانى، أى رويتان
أى ملت عثمانى أى سويتان
پیوسته سـوی خدا
همواره روی خدا

(دیوان - ج ۱: ۱۳۱)

و در هجو عبدالحمید گوید:
عبدالحمید از جهل مردم چه دید
وز جور و استبداد جز غم چه دید
جاهل بجز محنت ز عالم چه دید
زین رو بیاید علم کرد اختیار
جز بند و مسمار جهل
این است آثار جهل
وای آنکه شد یار جهل
شاد آنکه با علم یار

(دیوان - ج ۱: ۱۳۲)

و باز در جایی دیگر چنین می گوید:
شرح لویی شانزده نبود مفید
کاو چو تو شاهنشاه اسلام بود
سخت فزون بود به کشور ز تو
قاعده ملک قوی کرده بود
لیک چو بُد خیره سر و مستبد
ملت عثمانی با ما یکی است
پند فراگیر ز عبدالحمید
نیز نکوفال و نکوفام بود
داشت فزون عسکر و لشکر ز تو
قانون در مملکت آورده بود
ملت کردند به مشروطه جدّ
ما دو جماعت را مبدأ یکی است

(دیوان، ج ۲: ۱۶۶)

ملک الشعرا در جای دیگر سلطان محمد پنجم را مدح کرده و چنین گوید:
سلطان محمد خامس که بخت
پیوسته جویسـد درش

در باغ اسلامی تناور درخت شخص خرد پرورش

(همان، ج ۱: ۱۳۲)

۱۴- مدح پیامبر

بهار در مدح پیامبر چندین قصیده دارد، و شوقی نیز به همین منوال قصاید مکرری دارد. سروده های بهار و شوقی در مدح پیامبر وجوه تشابه زیادی دارند. بهار می گوید:

ای آفتاب گردون، تاری شو و متاب کز برج دین بتافت یکی روشن آفتاب
شمس رُسل محمد مُرسل که در ازل از ما سوی الله آمده ذات وی انتخاب
تابنده بُد زروز ازل نور ذات او با پرتو و تجلی بی پرده و نقاب
امروز جلوه ای به نخستین نمود و گشت زین جلوه چشم گیتی انگیخته ز خواب
جشنی بود ز مقدم او در نه آسمان جشنی دگر به درگه فرزند بوتراب
با مهر اوست جنت و با حُبّ او نعیم با قهر اوست دوزخ و با بغض او عذاب
زان شد چنین زقرب خداوندگار دور کاندرا ستوده گوهر او داشت اریاب

(دیوان، ج ۱: ۴۶)

و شوقی تقریباً همین مضامین را در نهج البرده و الهمزه النبویه و دیگر قصاید خود به کار گرفته است. آنجا که می گوید:

وُلِدَ الْهَدَى، فَالْكَائِنَاتُ ضِيَاءُ وَفَمُ الزَّمَانِ تَبَسُّمٌ وَ ثَنَاءُ
الرُّوحُ وَ الْمَلَأَ الْمَلَائِكُ حَوْلَهُ لِلدِّينِ وَ الدُّنْيَا بِهِ بَشْرَاءُ
اسم الجلالة فى بديع حروفه أَلْفٌ هُنَاكَ وَ إِسْمٌ (طه) الْبَاءُ
بَكَ بِشَرَّاللَّهِ السَّمَاءُ فَزَيَّنَتْ وَ تَضَوَّعَتْ مَسْكَاً بَكَ الْغُبْرَاءُ
يا أيها المُسرى به شرفاً إلى ما لا تنالُ الشمسُ وَ الجوزاءُ
تغشى الغيوبَ مِنَ الْعوَالِمِ كُلِّمَا طَوَيْتَ سَمَاءً فَلَدَتْكَ سَمَاءُ
فى كلِّ منطقة حواشى نورها نونٌ و انتِ النقطَةُ الزهراءُ
و الرسلُ دون العرشِ لَمْ يُؤْذَنَ لَهُمْ حاشا لغيرك موعداً و لقاءُ
رقدوا، و غرهم نعيمٌ باطلٌ وَ نعيمٌ قومٍ فى القيودِ بلاءُ

و اذا قضیت فلا اریاباً کأنما جاء الخصوم من السماء قضاءً

(شوقیات - ج ۱: ۳۶)

۱۵- اشعار سیاسی

اما در مورد اشعار سیاسی و وطنی، هر دو اشعار فراوانی سروده اند، چرا که می توان گفت که هر دو شیفته میهن خود بوده اند و در این مورد هیچ کدام قصوری نکرده و درباره محکوم کردن استعمار سهم به سزایی داشته اند. بهار چنین گوید:

از جور و ظلم تازی و تاتار در گذشت
ظلمی که انگلیس در این خاک و آب کرد
تازی گرفت کشور و آیین نو نهاد
چنگیز گشت خلق و خراسان خراب کرد
از غرب تا به مرکز و از شرق تا شمال
تسلیم خصم چیره و حسنی مآب کرد

(دیوان - ج ۱: ۶۴۲)

در قصیده ای دیگر چنین فرماید:
یک چند ما را غم رهنمون شد
جان یار غم گشت، دل غرق خون گشت
مأم وطن را رخ نیلگون شد
و امروز دشمن خوار و زبون شد

زین جنبش سخت زین فتح ناگاه

الحمد لله الحمد لله

بدخواه دین را سلدی متین بود
لیکن مرا و را غم در کمین بود
خاکش به سر شد پاداشش این بود
دشمن که با عیش دایم قرین بود
اکنون قرین است با ناله و آه

الحمد لله الحمد لله

(دیوان، ج ۱: ۱۸۵)

و در جایی دیگر فرماید:
ای خطه ایران مهین، ای وطن من
از رنج تو لاغر شده ام چونان کز من
دور از تو گل و لاله و سرو و سمنم نیست
یارب تو نگهبان دل اهل وطن باش
ای گشته به مهر تو عجین جان و تن من
تا بر نشود ناله، نینسی بدن من
ای باغ گل و لاله و سرو و سمن من
کامید بدیشان بود ایران کهن را

(همان، ج ۱: ۶۸۴)

شوقی نیز در مذمت دشمن و عشق به وطن چنین می سراید:

ما تتوجت بالخلافة حتى تـوـجُّ البائـسـون و الأیتـامُ
و لأنت الذی رعیته الأسـ دُ و مسـری ظلالها الآجام
أمة الترك، و العراق و أهـلو ه و لبنان، و الربی و الخیامُ
قد تعيش النفوی فی الضیم حتی لتـری الضیم أنها لا تضامُ
أيها النافرون، عودوا الینا و لجـوا البـاب، إنه الأسلامُ
فارفع الصوت: إنها هی مصرُّ و ارفع الصوت، إنها الأهرامُ
و ارعُ مصرأ و لم تزل خیر راعٍ فلها بالذی أرتکک زمامُ
لا تروقن نومة الحق للبا غی، فللحق هبةً و انتقامُ
إن للوحش، و العظام مناهـا لمنايـا اسـبابهن العظامُ
(شوقیات- ج ۱: ۲۴۴)

و باز احمد شوقی در عشق به وطن چنین می سراید:

إن مصرأ رواية الدهر، فاقرا عبـرة الدهر فی الکتاب العتیق
روضتی ازینت، و ابدت حلاها حین قالوا، رکابکم فی الطریق
زرتها و الربیع فصلاً، فحقت نحور رکیکما خفوف المشوق
(شوقیات، ج ۲: ۸۰)

۱۶- علم و دانش در نگاه شوقی و بهار

توجه به علم و ارزش آن در شعر هر دو شاعر مورد بحث موج می زند و هر کدام به نوبه خود اشعاری زیبا و دلنشین در این مقوله دارند، بهار چنین فرماید:

علم یکتا گوهر است و کاهلی کام نهنگ تابری این گوهر از کام نهنگ آماده شو
حاصل فرهنگ جز مهر و محبت هیچ نیست گر به گیتی علم و دانش رانجستی رنگ رنگ
ای پسر کسب هنر کن تا که نام آور شوی و ربماندی از هنرها بهر ننگ آماده شو
(دیوان، ج ۱: ۳۹۴)

و در دیگر جای در فواید علم و دانایی فرماید:

علم از بهر چیست ای استاد تا که گیتی شود به علم آباد

علم بهر خیال بافی نیست	کار دانش بدین گزافی نیست
عالم بی ثمر دغل باشد	راست چون علم بی عمل باشد
گردر آیی به محفل علما	ویژگان علوم ارض و سما
مانی آنجای همجو خر به و حل	ننهدت به قدر پشه محل
عالم بی ثمر دغل باشد	راست چون علم بی عمل باشد

(دیوان، ج ۲: ۶۲)

احمدشوقی نیز در پاسداشت علم و عالمان اشعار ارزشمندی دارد، از جمله آنها قصیده ای است که در مقام معلم و بیان جایگاه او سروده است. این قصیده در جهان عرب مشهور است. شوقی می گوید:

قُم للمعلم وُقَّهِ التَّجِيلَا	كَادَ الْمَعْلَمُ أَنْ يَكُونَ رَسُولَا
أَخْرَجْتَ هَذَا الْعَقْلَ مِنْ ظُلْمَاتِهِ	و هَدَيْتَهُ النُّورَ الْمُبِينَ سَبِيلَا
و طَبَعْتَهُ بِيَدِ الْمَعْلَمِ تَارَةً	صَدَى الْحَدِيدِ وَ تَارَةً مَصْقُولَا
فَهُوَ الَّذِي يَبْنِي الطَّبَاعَ قَوِيمَةً	وَ هُوَ الَّذِي يَبْنِي النُّفُوسَ عَدُولَا
وَ يُقِيمُ مَنْطِقَ كُلِّ أَعْوَجٍ مَنْطِقَ	وَ يُرِيدُ رَايَا فِي الْأُمُورِ أَصِيلَا
وَ إِذَا الْمَعْلَمُ لَمْ يَكُنْ عَدْلًا، مَتَى	رُوحَ الْعَدَالَةِ فِي الشَّبَابِ ضَيْلَا
وَ إِذَا أَصِيبَ الْقَوْمَ فِي أَخْلَاقِهِمْ	فَأَقِمْ عَلَيْهِمْ مَأْتَمًا وَ عَوِيلًا
إِنَّ الْيَتِيمَ هُوَ الَّذِي تَلْقَى لَهُ	أُمَّأً تَخَلَّتْ، أَوْ أَيَّامًا مَشْغُولَا
إِنَّ الْمَقْصَرَ قَدْ يَحُولُ، وَلَنْ تَرَى	لِجَهَالَةِ الطَّبَعِ الْعَبِيِّ مَحِيلَا

(شوقیات، ج ۱: ۱۸۴)

۱۷- نتیجه

- شوقی و بهار، هر دو در روزگار خود با تجربه های تلخی روبرو شده اند، چراکه آن دوران هم در ایران و هم در مصر، مشکلات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی فراوانی وجود داشت.

- هر دو شاعر در مسایل سیاسی و اجتماعی کشورهای خود، فعال بودند و از طریق سروده ها و مقالات و دیگر اقدامات خود، در آگاهی بخشی به توده ها، مؤثر بوده اند.

- اشعار وطنی و سروده های ملی از مشخصه های بارز هر دو شاعر است.

- قالب ها و موضوع های شعری هر دو شاعر عموماً مشابهت های زیادی با هم دارند، به عنوان مثال از اشعار سیاسی، اجتماعی، تاریخی آنها می توان یاد کرد.
- مدح پیامبر، وصف مظاهر طبیعت و دیگر مظاهر جدید در شعر هر دو موج می زند.
- شوقی در مدح پیامبر قصاید بی نظیری دارد و به آنها شهره است، حال آنکه مرحوم بهار با وجود سرودن اشعاری در مدح پیامبر و ائمه اطهار، در این زمینه برجسته نیست.
- مرحوم بهار در وصف طبیعت دست والایی دارد، اما شوقی در این زمینه به پای بهار نمی رسد.
- هر دو شاعر در عصر خود، از جایگاه ویژه ای برخوردار بوده اند، شوقی به عنوان «امیرالشعرا» و بهار با لقب «ملک الشعرا» شناخته و مشهور گردیده اند.
- مرحوم ملک الشعرا، احمد شوقی را می شناخته، ولی به طور قاطع نمی توان گفت که تحت تأثیر او واقع شده باشد. اگرچه اشعار او شباهت های فراوانی با اشعار احمد شوقی دارند.

کتابنامه

- ۱- امین مقدسی، ابوالحسن، (۱۳۸۷)، ادبیات تطبیقی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول.
- ۲- بهار، محمدتقی، (۱۳۸۰)، دیوان اشعار، ج ۱-۲، تهران، انتشارات توس، چاپ هفتم.
- ۳- بهار، محمدتقی، (۱۳۷۰)، سبک شناسی، ج ۱، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ چهارم.
- ۴- حاوی، ایلیم، (۱۹۸۳)، أحمدشوقی أمير الشعراء، دارالکتاب اللبنانی، بیروت، چاپ دوم.
- ۵- حاوی، ایلیم، (۱۹۸۳)، أحمدشوقی أمير الشعراء، جلد ۲ و ۴، دارالکتاب اللبنانی، بیروت، چاپ دوم.
- ۶- خطیب رهبر، (۱۳۷۲)، سعدی شیرازی، جلد ۱، انتشارات سعدی، تهران، چاپ دوم.
- ۷- شوقی، احمد، (۱۹۸۶)، الشوقیات، ج ۱-۴، دارالکتاب العربی، بیروت، چاپ سوم.

- ۸- صفا، ذبیح الله، (۱۳۷۲)، تاریخ ادبیات در ایران، ج ۲، انتشارات فردوس، تهران، چاپ دوم.
- ۹- هروری، حسینعلی، (۱۳۶۷)، شرح غزل های حافظ، ج ۲، تهران، نشر نو، چاپ دوم.
- ۱۰- یوسفی، غلامحسین، (۲۵۳۵)، بهار و ادب فارسی، ج ۱-۲، تهران، شرکت سهامی کتاب های جیبی، چاپ اول.

